

iz naših knjižnica

Uređuje: Danko Škare

HRČAK poslije godinu dana

T. Tóth

Hrvatsko informacijsko i dokumentacijsko društvo – HID, Zagreb, Croatia
tiber.toth@zg.htnet.hr

Uvod

Prošlo je nešto više od godinu dana kada je na stranicama ovog časopisa,¹ u istoj rubrici, pod naslovom “**Centralni portal znanstvenih časopisa Hrvatske – HRČAK**” – <http://hrcak.znanstvenici.hr> bio opisan taj projekt.

Osnovni cilj postavljen od strane projektnog tima* bio je domaće znanstvene časopise učiniti vidljivijim u svijetu i na taj način osigurati veću čitanost priloga objavljenih u tim časopisima. Krenulo se od pretpostavke da će povećana vidljivost i čitanost dovesti i do povećane citiranosti članaka, te da će vremenom doći i do porasta čimbenika odjeka časopisa.

Krenulo se i od teze, koju već ne treba ni dokazivati, da danas znanstveni-stručni časopis koji nema svoju elektroničku inačicu i izlazi samo u tiskanoj formi u maloj nakladi u maloj zemlji, pa čak ako i izlazi na nekom svjetskom jeziku, zacijelo ne može računati na veliku čitanost. Istraživanje koje su proveli Klarin, Pigac i Pavelić 2001. godine identificiralo je samo osam elektroničkih hrvatskih znanstvenih časopisa.² Prema Konjević (2003.) od ukupno 223 hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa njih 21 imalo je svoje elektroničke inačice s cjelovitim tekstovima radova.³ Može se zaključiti da 2005. godine, u vrijeme pokretanja projekta HRČAK, većina domaćih časopisa nije imala svoju elektroničku inačicu. Projekt HRČAK uredništvima takvih časopisa omogućio je jednostavnu izradu elektroničkih inačica časopisa u roku od nekoliko dana i uz neveliko informatičko znanje.

Časopisima koji su već imali *online* verziju HRČAK je ponudio putem portala efekt “specijaliziranog trgovačkog centra” (sinergijski efekt). Putem jedinstvenog portala korisnici lakše pronalaze traženi časopis, ali “kupuju” i časopise (radove) koje usput vide na “policama” portala. Dodatno ugrađeni jednostavni i napredni pretraživač i navigacijski alati omogućuju korisnicima, potencijalnim čitateljima lakše snalaženje na specijaliziranom portalu.

Svim uključenim časopisima ponuđen je i zajednički marketing – projektni tim promovira cijeli portal i sve uključene časopise, dok svaka redakcija prilikom marketinga vlastitog časopisa promovira posredno i sve ostale časopise s portala.

Pri realizaciji HRČKA inicijatori projekta opredijelili su se za nove trendove znanstvenog izdavaštva, tj. za otvoreni pristup znanstvenim i stručnim radovima, a takvo opredjeljenje su tražili i od uredništava domaćih časopisa. S obzirom na to da većina domaćih časopisa nisu komercijalna izdanja i izlaženje im većim dijelom omogućuje financijska potpora Ministarstva znanosti, obrazovanja

i športa (MZOŠ), većina uredništava je prihvatila otvoren pristup kao osnovni koncept HRČKA. I sam projekt HRČAK realiziran je uz potporu MZOŠ-a. Opredjeljenje za otvoren pristup u ovom slučaju ima barem četiri potporna stupa:

1. uklanjanje financijske barijere između autora znanstvenih priloga i potencijalnih čitatelja.
2. prihvaćanje globalnog trenda javne dostupnosti znanstvenih istraživanja koja se većim dijelom financiraju sredstvima poreznih obveznika. Velik dio priloga u domaćim časopisima upravo su rezultati domaćih istraživačkih projekata.
3. treći stup je sličan drugom: domaći znanstveni časopisi također izlaze potporom sredstava poreznih obveznika.
4. otvoreni pristup osigurava javnu višestruku kontrolu kvalitete (uz obveznu anonimnu stručnu recenziju koju provode redakcije) objavljenih znanstvenih priloga te djelotvornije pronalaženje i identifikaciju plagijata.

Centralni portal HRČAK na informatičkoj opremi Sveučilišnog računskog centra svim uključenim redakcijama pruža stabilnu platformu za unos podataka kao i *online* dostupnost unijetih sadržaja 24 sata svih sedam dana u tjednu. Učestala i redovita sigurnosna pohrana sadržaja osigurava visok stupanj sigurnosti i trajnosti unijetih podataka.

Izrađena programska podrška je kvalitetna, lako se nauči i koristi i od strane administratora pojedinih časopisa i od strane krajnjih korisnika sustava. Projektni tim veliki napor ulaže u trajni razvoj i poboljšanje sustava HRČAK, pri čemu se suradnja informacijskih i računalnih stručnjaka pokazala vrlo uspješnom.

Kvantitativni rast

Domaća su uredništva vrlo dobro prihvatila HRČAK. Tim HRČKA organizirao je i održao niz promotivnih i edukativnih predavanja na raznim fakultetima i institutima. Uredništvima je osigurana stalna podrška elektroničkom poštom i telefonom.

U proteklom razdoblju od nešto više od godinu dana HRČAK se “debljao” svakodnevno. U ožujku 2006. u HRČAK je bilo uključeno manje od 50 časopisa, dok je danas uključeno više od 140 domaćih znanstvenih i stručnih časopisa; u ožujku 2006. HRČAK je sadržavao manje od 2 000 radova, dok danas sadrži preko 11 000 radova. To znači da se broj uključenih naslova gotovo utrostručio, dok je broj radova s cjelovitim tekstom gotovo šest puta veći. Mora se priznati da je to u našim prilikama ogroman uspjeh, postignut od strane svih uključenih aktivnih uredništava.

Projektni tim je dopustio sudjelovanje svim domaćim znanstvenim i stručnim časopisima, pa čak i nekim studentskim izdanjima kao što su *Diskrepancija* (časopis studenata sociologije), *Ekscentar* (časopis studenata geodezije) ili *Pravnik* (časopis studenata prava).

* Članovi iz HID-a: Iva Melinščak Zlodi, Jadranka Stojanovski, Mirjana Mihalić i Tibor Tóth; članovi iz Srca: Miroslav Milinović, Draženko Celjak, Nino Katić i Nebojša Topolščak.

Uvidom u ta izdanja došlo se do zaključka da se radi o kvalitetnim stručnim časopisima, preko kojih studenti postepeno svladavaju metodiku i tehniku pisanja znanstvenih i stručnih priloga. Uslaskom na portal njihova mlada uredništva su usvojila i neke uređivačke i oblikovne norme, kojih se prije toga nisu držale, jer ih možda nitko nije na to upozoravao.

Detaljnijom analizom dolazi se do zaključka da se 140 časopisa, koji su uključeni do 27. lipnja 2007. može grupirati na sljedeći način:

1. Časopisi koji su u cijelosti prihvatili princip otvorenog pristupa i uz bibliografske podatke o radovima uvijek prilažu i cjeloviti tekst radova, priloga. To se i očekuje od prijavljenih uredništava. Takvih je časopisa najviše, sveukupno 114 naslova.
2. Časopisi čija uredništva prihvaćaju otvoren pristup, ali s kraćim ili duljim vremenskim embargom objavljuju i puni tekst. Takvih je samo tri.
3. Časopisi koji osiguravaju samo bibliografske podatke, ali ne i cjeloviti tekst priloga. Takvih je na portalu trenutačno 10. U komunikaciji s redakcijama iz te grupacije saznaje se da većina želi doći u prvu skupinu i prihvaćaju princip otvorenog pristupa, ali nisu imali dovoljno ljudskih resursa za unos cjelovitih tekstova radova. Samo nekoliko uredništava želi ostati u ovoj grupi, jer smatra da će inače izgubiti pretplatnike na svoja tiskana izdanja. Projektni tim smatra da je na taj način vidljivost radova objavljenih u takvim časopisima bitno smanjena.
4. Časopisi koji su prijavljeni na portal HRČAK, ali osim prijave nemaju nikakav sadržaj. Takvih je 13. To je šarolika skupina: neki su se tek prijavili i još nisu krenuli s unosom podataka, neki kao da su zaboravili da su se bili prijavili i obećavaju skori početak "punjenja" sadržaja. U svakom slučaju svi oni ili će uskoro početi s aktivnim radom na portalu, ili će projektni tim biti prisiljen neaktivne časopise isključiti.

Vrijedi malo pobliže pogledati prvu skupinu. Pojedina uredništva su unosila samo najnovije, dok su neka uredništva unosile i starije brojeve. Prvih 15 časopisa poredanih po broju unesenih svezaka mogu se vidjeti na tablici.

Ranglista po broju unesenih bibliografskih zapisa bila bi malo drugačija, no mora se napomenuti da te brojke ne odražavaju uvijek ukupan broj unijetih radova, jer često se za isti rad (ispravno) unosi bibliografski zapis i na više jezika.

Preko jedanaest tisuća unesenih radova uglavnom se pojavljuje u PDF-formatu, koji je pretražljiv, no ipak ima i nepretražljivih PDF-priloga osobito u slučajevima kada uredništva unose svoja starija godišta, te skeniraju priloge iz tiskanih oblika časopisa, bez korištenja OCR-a. Za korištenje OCR-a koji bi učinio tekstove skeniranih radova pretraživim većina uredništava nema dovoljno materijalnih i ljudskih resursa.

Marketing

Tim HRČKA aktivnom je promocijom portala osigurao prisutnost web-adrese HRČKA na web-stranicama mnogih knjižnica i specijaliziranih web-kataloga te portala u zemlji i u svijetu. Poveznica na HRČAK postoji čak i na web-stranicama Kongresne knjižnice SAD-a pod Portals to the World <http://www.loc.gov/rr/international/european/croatia/resources/hr-libraries.html>, zatim na stranici UNESCO-a http://www.unesco.org/cgi-bin/webworld/portal_bib2/cgi/page.cgi?g=Reference%2FPortals%2FNational%2FEurope%2FCroatia%2Findex.shtml;d=1. Može se vidjeti među ostalima i na e-journals.org portalu <http://www.e-journals.org/> ili u mađarskom Arhivu i bazi podataka e-periodike – EPA <http://www.epa.hu/html/virtual.html>.

Tim HRČKA je "podmetnuo" i promovirao portal prema internetskim pretraživačima, a neki su pretraživači sami pronašli vrijedan sadržaj. Među prvima je prijavljen na pretraživač Google,

	Naslov	Broj svezaka na HRČKU	Broj bibl. zapisa	Uključena godišta	Učestalost izlaženja
1	Gradjevinar	88	648	2000.–2007.	12
2	Obnovljeni život	58	798	1994.–2007.	4
3	Goriva i maziva	44	137	2000.–2007.	6
4	Arhiv za higijenu rada i toksikologiju	37	610	1998.–2007.	4
5	Ribarstvo	30	90	1999.–2006.	4
6	Acta Stomatologica Croatica	30	586	2000.–2007.	4
7	Agriculturae Conspectus Scientificus	29	297	2000.–2007.	4
8	Mljekarstvo	25	267	2001.–2007.	4
9	Opvscvla Archaeologica	24	265	1956.–2002.	1
10	Mathematical Communications	23	250	1996.–2007.	2
11	Financijska teorija i praksa	23	211	2001.–2007.	4
12	Kemija u industriji	18	292	2005.–2007.	12
13	Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu	18	383	1983.–2006.	1
14	Natura Croatica	18	209	2002.–2006.	4
15	Geologia Croatica	17	119	1998.–2006.	2

koji indeksira i pretražuje cijeli sadržaj portala, ali obavlja to i većina ostalih web-pretraživača, kao što su Google Scholar, AskCom, Gigablast, Wisenut, Entireweb, Yahoo, MSN, itd.

Držeći se uobičajenih standarda za metapodatke, nije bilo teško osigurati uključenost sadržaja portala HRČAK u sustave koje objedinjuju sadržaje s otvorenim pristupom iz čitavog svijeta. Tako je HRČAK vidljiv i pretražljiv kroz <http://oaister.umdl.umich.edu/o/oaister>. OAlster je jedan od "centralnih resursa" digitalnih sadržaja. Na dan 13. lipnja 2007. OAlster je sadržavao 11,928.732 zapisa od 845 kontributora, od kojih je HRČAK jedini iz Hrvatske. HRČAK je također prijavljen od strane projektnog tima te vidljiv i pretražljiv kroz <http://en.scientificcommons.org/abou>. Scientific Commons je repozitorij znanstvenih radova besplatno dostupnih na internetu. Taj izvor je nešto veći od OAlstera iako se uveliko i prekrivaju s obuhvaćenim repozitorijima. I u ovom slučaju HRČAK je jedini uključeni repozitorij iz Hrvatske.

Projektni tim je prijavio sadržaj portala i na NewJour <http://gort.ucsd.edu/newjour>, koji je najstariji svjetski katalog časopisa i biltena (newsletter) dostupnih na webu. Dana 19. lipnja 2007. sadržava opis 19 606 naslova časopisa. NewJour je jedan od najstarijih (pokrenut 1993.) kataloga online dostupnih časopisa s veli-

kom tradicijom i mnogobrojnim pretplatnicima na svoje novosti. U tim novostima, tjedno, pa i češće, informira svoje čitatelje o novouključenim *online* dostupnim časopisima. Sada pretplatnici dobivaju informaciju i o postojanju *online* verzija naših časopisa.

Projektni tim je također prijavio veći broj časopisa s HRČKA na Directory of Open Access Journals (DOAJ) <http://www.doaj.org>, gdje je 21. lipnja 2007. bilo uključeno 2 755 časopisa (od toga je oko četrdeset iz Hrvatske). DOAJ ima manji broj naslova nego NewJour, jer se tu evidentiraju samo recenzirani znanstveni časopisi s otvorenim pristupom, dok NewJour nema strogu selekciju uključenih časopisa.

Projektni tim je posredovao i pri uključivanju nekih naših časopisa s našeg portala na specijalizirane portale, npr. na onaj koji okuplja časopise s područja filozofije <http://noesis.evansville.edu/journals.htm>.

Također je projektni tim savjetovao redakcije o prednostima ulaska naših časopisa u SCOPUS i druge bibliografske baze podataka. Zajedno s uredništvima projektni tim je razmatrao prednosti i nedostatke uključivanja cjelovitih tekstova hrvatskih časopisa u komercijalne sustave kao što su EBSCO, VERSITA i dr.

U promoviranju portala HRČAK aktivno su sudjelovala i uredništva uključenih časopisa. Neka su uredništva stavila u svoj impresum URL adresu HRČKA (<http://hrcak.znanstvenici.hr>), neki su URL stavili na korice svojih tiskanih izdanja, dok su neka od njih u svojim uvodnicima informirali svoje čitatelje o postojanju portala HRČAK kao i o činjenici da je i njihov časopis uključen.

Sav taj posao ima kao svoj osnovni cilj prisustvo portala HRČAK i uključenih časopisa na svim mrežnim mjestima gdje potencijalni korisnici/čitatelji iz čitavog svijeta mogu pregledavati/pretraživati objavljene znanstvene i stručne radove, tj. vidljivost uključenih časopisa i radova na "policama svjetske knjižnice".

Vidljivost i čitanost

Vidljivost portala HRČAK i uključenih časopisa osigurana je kroz marketinške akcije opisane u prethodnom poglavlju. Koliko takva vidljivost rezultira povećanom čitanosti radova, može se samo posredno zaključiti iz različitih statistika.

Prva se statistika vodi na razini portala HRČAK. Iz nje se npr. može pročitati da je u travnju 2006. bilo **dnevno** prosječno 351, u ožujku 2007. godine 2 810 dok u lipnju 2007. preko 6 000 jedinstvenih posjeta portalu. Sveukupno broj posjeta već se približava brojki od devet milijuna. Iako su u te brojke uračunate i posjete administratora pojedinih časopisa i "posjete" robota koje koriste web-pretraživači, mora se priznati da je broj posjeta sve impresivniji. Takav porast posjeta teško može postići *online* izdanje nekog našeg časopisa koji je izvan portala HRČAK.

Od ove godine, radi detaljnijeg uvida u posjećenost i čitanost ne samo portala već i svih uključenih časopisa, sažetaka i cjelovitih radova, na zahtjev uključenih uredništava, ugrađeni su posebni brojači.

Ovi brojači od 1. siječnja 2007. broje:

– koliko puta je otvoren pojedini časopis, naslovna strana

– koliko puta je otvoren sadržaj (Table of Content – TOC) pojedinih broja

– koliko puta je otvoren (pročitani) pojedini sažetak

– Posebno važno: koji je članak i koliko je puta učitani i vjerovatno pročitani.

Te brojke, iako su točne i sve impresivnije, treba uzeti kao mjeru popularnosti pojedinog rada, a ne nužno kvalitete. Također je moguće višekratno učitavanje rada od strane pojedinaca (autora, npr.), kao i automatsko višekratno učitavanje cjelovitih tekstova korištenjem različitih programskih rješenja. Napori projektnog tima u sljedećem razdoblju bit će usmjereni na poboljšanje svojstava brojača, kako bi se onemogućile bilo kakve manipulacije koje mogu rezultirati "umjetno" povećanim brojem učitavanja. Trenutačne vrijednosti brojača pristupa svatko može u svakom trenutku vidjeti.

Koliko će povećana vidljivost i čitanost pojedinih radova, čitavih brojeva i većeg broja godišta rezultirati povećanim odjekom, to mogu ocijeniti samo pojedine redakcije ne danas, već za nekoliko godina. Jasno, na to već utječe i kvaliteta znanstvenih priloga koje objavljuju. Na to projektni tim nema utjecaja.

Zaključak

U nešto više od godinu dana HRČAK je prepoznat i priznat i u zemlji i u svijetu. U kratkom vremenu i u suradnji s uredništvima uspjeli smo stvoriti u Hrvatskoj najveći repozitorij znanstvenih i stručnih radova s otvorenim pristupom. HRČAK trenutačno okuplja 140 od ukupno dvjestotinjak domaćih časopisa oko zajedničkog projekta. Projektni tim HRČKA je potaknuo uredništva da vode brigu i o autorskim pravima u novom digitalnom svijetu. HRČAK je potaknuo uredništva na suradnju, na razmjenu znanja i na primjenu dobre uređivačke prakse.

HRČAK će se i dalje razvijati kvantitativno i kvalitativno. Projektni tim za to ima i volje i znanja, a plodna suradnja s uredništvima velika su motivacija u procesu daljnjeg razvoja.

Na kraju hvala svim uključenim uredništvima, svim članovima projektnog tima iz Hrvatskog informacijskog i dokumentacijskog društva i Srca, te napose MZOŠ-u za finacijsku potporu i za svesrdnu pomoć Povjerenstva za izdavačku djelatnost pri MZOŠ-u. Sve "deblji" HRČAK, kako po broju uključenih časopisa, dostupnih cjelovitih radova, po broju mrežnih servisa koji ga uključuju tako i po broju koji pokazuju statistike pristupa, rezultat je rada sviju njih.

Reference

1. T. Tóth, *Kem. Ind.* 55 (2006) 143.
2. S. Klarin, D. Pavelić, S. Pigac: Croatian Electronic Publishing – Results of a survey on e-serials and usage of metadata. Libraries in the digital age, LIDA 2001; (<http://www.ffzg.hr/infoz/lida/lida2001/present/klarin.ppt>).
3. S. Konjević: Hrvatski znanstveni časopisi na Internetu, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 46 (2003) 111–118.